

Dalibor Brozović
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb

O dijalektologiji kao jezikoslovnoj disciplini¹

U članku se raspravlja o osnovnim pojmovima dijalektologije i o njezinu mjestu među lingvističkim disciplinama. Određuje se značenje termina *dijasistem*, *narječje*, *dijalekt* i *govor*, a raspravlja se i o odnosu standardnih jezika i dijalekata, na primjerima iz srednjojužnoslavenskoga dijasistema.

Prilično je teško očekivati da bi se ijedna konkretna dijalektološka tema mogla obraditi u raspravi prosječne dužine, pa ćemo se posvetiti nečemu što je možda čak i najpotrebnije – razgovoru o dijalektologiji kao struci.

Tu ima mnogo naslijeđenih zabluda. Nije baš istina da istraživači i znanstvenici ne vide neka zastranjivanja i neka zastarijevanja, ali komotno je da se obrade konkretni problemi, a da se puste na miru naslijeđena shvaćanja i naslijeđena mišljenja. Nastojat ćemo iznijeti neke bitne istine o jezikoslovlju.

Prva je da lingvistika kao takva, jezikoslovlje kao takvo, zapravo nije jedinstvena znanost. To su tri znanosti, a dijalektologija je, bar u svome glavnom dijelu, dio jedne od tih triju znanosti. Ne samo da jezikoslovlje predstavlja tri različite znanosti, nego je bitno nešto što se gotovo sustavno zaboravlja i preskače, a to je činjenica da argumenti iz jednog jezikoslovlja ne vrijede ama baš ništa u drugome i trećem.

Možda je osnovna grana jezikoslovlja kao znanstvene discipline TIPOLOŠKA LINGVISTIKA. To je jezikoslovlje strukturno i obrađuje sve ljudske idio-me, a kad god ljudi govore, kako god govore, uvijek upotrebljavaju nekakav idiom. To znači da je idiom opći pojam i za jezik i za dijalekt i za interdijalekt i za žargone i za mjesne govore itd.

1 Zahvaljujem gospodi Danijeli Sunari koja mi je pomogla prirediti ovaj tekst za objavljivanje.

Dakle, tipološka je lingvistika istraživanje strukture, gramatike, fonetike, osnovnoga rječnika itd. svakoga idioma i usklađivanje s predodžbama koje imamo o drugačijim strukturama ljudskih idioma. Zato se to zove tipološkom lingvistikom. Tu je onda i ona klasika o aglutinativnim, flektivnim, korijenskim i drugačijim jezicima što je, naravno, u novije doba modernizirano, ali ostaje kao posebna, tipološka grana lingvistike.

Druga je grana SOCIOLINGVISTIKA. Ona također proučava sve idiome. Proučava kako ljudi postupaju s idiomima, za što im služe. Idiomi kao sredstva određenoga društva, dakle jednoga sela, jedne nacije, jedne pokrajine, eventualno i jednoga kontinenta (ima i toga), pri čemu se onda govori o mikrosociolingvistici i makrosociolingvistici. Mikrosociolingvistika je jezična uloga i funkcioniranje pojedinca u bilo kakvu društvu, bilo kakvoj društvenoj zajednici koja se služi nekim idiomom, a makrosociolingvistika proučava uloge idiomâ u određenim društvima, u naciji, u selu, gradu, nekoj pokrajini i slično.

Treća je lingvistika GENETSKA lingvistika. Glavni dio dijalektologije, čega na žalost nismo uvijek svi svjesni, pripada upravo genetskoj lingvistici. Ta dijalektologija ima kao svoj zadatak da ustanovi kako danas izgleda »praslavenski« u nekom selu hrvatskom, ili poljskom, ili ruskom, ili bugarskom ili bilo kakvu drugome slavenskom selu danas. Ili, recimo, kako u nekom hrvatskom, ili srpskom, ili bugarskome selu izgleda danas južnoslavenski prajezik, onaj koji se od praslavenskoga razlikuje općim južnoslavenskim osobinama. Recimo tipičnom, dosljednom metatezom likvidâ. Svi ostali Slaveni imaju neujednačenu metatezu likvida. Ili pak zapadni južnoslavenski, gdje imamo izjednačenje praslavenskih poluglasa, to jest jora i jera. Svi ostali Slaveni, na ovaj ili na onaj način, razlikuju jor i jer, pa i Bugari i Makedonci. Samo zapadna polovica južnoslavenskog prostora ne razlikuje to ni na koji način. Kad bi postojali samo slovenski, hrvatski, bošnjački, crnogorski i srpski govori, a da nema povijesti jezika, ne bismo ni znali da je u praslavenskom postojao jor i jer, ili bi se to (a za što treba mnogo znanja) ustanovilo tek preko indoeuropskoga ili baltoslavenskoga.

U ovoj vrsti dijalektologije polazimo od mjesnoga govora, od govora određenoga mjesta, i to u prirodnome, organskom stanju, bez kakva jačega utjecaja moderne civilizacije. Interesirat će nas, dakle, što su stariji vokali i nevokali dali u tome selu, što je ostalo od nekadašnjih padeža, kakav je akcenatski sustav, kakve su zamjeničke riječi danas, što su brojevi od 1 do 10 i ostali brojevi. Ne će se interesirati ta dijalektologija za civilizacijski rječnik – primjerice ore li se traktorom ili ne ore, za onu dijalektologiju koja pripada genetskoj lingvistici, to je savršeno nevažno.

Ta dijalektologija svrstava organske mjesne govore, konkretne mjesne govore (onako kako govore babe i djedovi i djeca prije škole u tome selu) u skupine govora, a skupine govora u dijalekte.

Riječ dijalekt u ozbiljnoj znanosti samo znači to i ništa drugo. Nemoguće je danas, kako je bilo prije sto godina moguće, pisati *današnji dubrovački dijalekt*, a da se pod tim misli na lokalni govor i *današnji slavonski dijalekt*, a da se pod tim misli zaista na dijalekt. Ili kad je Rešetar pisao 1907. *Der štokavische Dialekt*, pa da se to onda odnosi na sve štokavske dijalekte. Znanost danas nema

vremena za razbijanje glave što je mislio autor. Današnja je znanost pedantna. Ako nije pedantna, onda je postrance od ozbiljnih tokova znanosti.

Dijalekti se svrstavaju u narječja. Ostali svijet kaže »u skupine dijalekata«. Slaveni imaju riječ *narječje*, koja nije iskorištena, pa se onda umjesto *skupina dijalekata* upotrebljava jedna riječ. Ali treba znati da su *narječje* i *skupina dijalekata* sinonimi. Narječja se onda svrstavaju u jezik, i to u genetskolingvističkom smislu shvaćen jezik. U znanosti to nazivamo, prema jednome američkom lingvistu, jezik dijasistem. Termin dijasistem znači sustav zajedničkih osobina za određeni broj idioma. Pa onda mjesni govori čine dijasistem skupine govora. Skupine govora čine dijasistem dijalekta. Dijalekti sačinjavaju dijasistem koji onda zovemo narječjem ili skupinom dijalekata. Tako se onda skupine dijalekata svrstavaju u jezik dijasistem.

Bilo bi idealno kada bi se iz jezikoslovlja isključilo sve ono što je zbrka s riječju *jezik*. Ona može značiti jezik dijasistem u genetskoj lingvistici, dakle apstrakciju zajedničkih osobina jednog velikog broja konkretnih govora koja ne obuhvaća sve inače srodne dijalekte. Ali riječ jezik može značiti (a obično i znači) i standardni jezik, ili u starijoj znanosti »književni jezik«. Danas je znanost napustila naziv književni jezik. Kad bismo se njime služili, onda bismo morali progutati ovakvu rečenicu: »Provansalski jezik nije književni jezik zato što je samo književni jezik.« Drugim riječima, provansalska je lirika zapravo najstarija europska postklasična poezija, Mistral je godine 1900. dobio Nobelovu nagradu za poemu na provansalskom jeziku, ali nema provansalskih novina, provansalskih nefiloloških knjiga, provansalske administracije i slično. Dakle, ne postoji standardni jezik, nego samo književni jezik. Otuda ona zabavna navedena formulacija da provansalski nije književni jezik zato što je samo književni jezik. Zbog toga onda suvremena znanost upotrebljava termin standardni jezik, koji je jednoznačan, a znanosti su potrebni samo jednoznačni termini. To sam malo prije spomenuo uz šlampavu upotrebu termina *dijalekt*.

Dijalektologija je kao dio genetske lingvistike ono što se proučava od konkretnog mjesnoga govora prema sve višim apstraktnim idiomima, od kojih je najviša apstrakcija sam jezik dijasistem. Tu dijalektologija kao genetsko jezikoslovlje završava, a počinje druga genetska disciplina, koja ima naslijeđen neadekvatan naziv komparativna gramatika, poredbena gramatika. Na žalost jezikoslovaca još se nije pojavio adekvatan termin koji bi odgovarao za pojmove više od jezika dijasistema, to jest za genetske skupine jezika i jezične porodice. To onda znači da se slavenski jezici svrstavaju u slavensku granu, u kojoj imamo tri skupine: južnu, zapadnu i istočnu. Slavenska grana (ili malo ozbiljnije baltoslavenska grana, jer nije previše ozbiljno dijeliti Balte od Slavena) zajedno s Germanima, s Italicima, s Keltima, s Arioindijcima, Irancima, itd. sačinjava indoeuropsku jezičnu porodicu, koja se sastoji od raznih grana. To znači da genetska lingvistika ima dva stupnja – jedan od mjesnoga govora do jezika dijasistema, drugi od jezika dijasistema do jezične porodice.

Za genetsku je lingvistiku savršeno nevažno kakav društveni status ima i za što se upotrebljava pojedini konkretan idiom. Ako pak koji idiom nije nastao na temelju genetskolingvističkih specifičnosti, genetska će lingvistika ignorirati postojanje takva idioma makar on bio civilizacijski jezični instrument cijele ko-

je nacije ili bar dijela nacije. Mi u slavenskom svijetu nemamo pravi primjer za to, ali imamo u germanistici. Norvežani imaju dva standardna jezika. Jedan je prilagođeni danski, a drugi je pravi norveški. Pravi norveški zove se *nynorsk* (ili *landsmål*), a onaj prilagođeni danski zove se *bokmål* (*riksmål*).

Taj prilagođeni danski za genetsku lingvistiku ne postoji. Ako bi se pravio atlas germanskih dijalekata u Njemačkoj i susjedstvu, u Velikoj Britaniji i na Skandinavskom poluotoku, sve što bi se sabralo od onog norveškoga koji je norvegizirani danski, potpuno je nevažno za genetsku lingvistiku. Za genetsku su lingvistiku važni samo organski danski dijalekti u samoj Danskoj, jer su se samo oni razvili izravno od pragermanskoga jezika, odnosno od pranordijskoga, koji je pak postao od pragermanskoga. Danski prenesen u Norvešku nije organska nego civilizacijska pojava, i zato ne postoji za genetsku lingvistiku.

To se može ilustrirati jednim zgodnim primjerom. Uzmimo brojeve. Za genetsku lingvistiku postoje, recimo, brojevi od 1 do 10, pa onda i do 100, eventualno (bar u nama bližem svijetu) do 1000; iza toga za genetsku lingvistiku nema više brojeva. Razni milijuni, bilijuni, milijarde i slično za genetsku lingvistiku ne postoje, to je stvar civilizacije, a civilizacija je za genetsku lingvistiku posve nevažna.

Iz svega iznesenoga može se zaključiti, i to posve ispravno, da su za genetsku lingvistiku važni samo jezici kao dijasistemi i da u komparatističkim studijama standardni jezici (ako postoje) figuriraju samo kao surogati za jezike dijasisteme, jer su oni kao takvi uglavnom neobrađeni. Da se objektivne genetskolingvističke slike ne mogu dobiti samo na temelju standardnih jezika, dokaz je pretpostavka kako bi izgledala slika južnoslavenskih genetskih odnosa na temelju standardnih jezika da je, primjerice, standardni slovenski formiran na osnovici štajerskih govora, standardni hrvatski na osnovici čakavskih govora, standardni srpski na osnovici torlačkih govora, standardni makedonski na osnovici sjeveromakedonskih govora, standardni bugarski na osnovici jugoistočnih govora.

U toj je tematici sadržano i ono oko čega se kod nas ljudi natežu i ostali se svijet nateže s našom problematikom. To je što se u lingvistici pokušava tumačiti o jezičnoj situaciji na području između hrvatsko-slovenske granice na sjeverozapadu i srpsko-bugarske i srpsko-makedonske granice na jugoistoku.

Da vidimo prvo činjenice. Svi mjesni govori na tome terenu svrstavaju se u skupine, dijalekte, narječja, i to četiri narječja: kajkavsko, čakavsko, štokavsko i torlačko. Pri tome kajkavsko i čakavsko imaju po šest dijalekata, štokavsko narječje sedam dijalekata, torlačko četiri dijalekta.

U genetskoj bi lingvistici moguće bilo odijeljeno proučavati tu problematiku da nema štokavskoga narječja. Da nema štokavskoga narječja, da nema sedam dijalekata štokavskoga narječja, današnje kajkavsko i čakavsko narječje bi bila jedna jedinica u slavenskome svijetu, a torlačko bi narječje bila druga jedinica. Dijalektologija i slavistika tretirale bi to jednako kao ruski i ukrajinski, češki i slovački ili makedonski i bugarski odnos, itd. Ali to nije istina. Štokavsko narječje ipak postoji i nemoguće ga je danas dijeliti. U srednjem vijeku, ali samo u srednjem vijeku, bilo je moguće dijeliti zapadnu i istočnu štokavštinu. Nakon velikih ratova, seoba i razvoja novoštokavskih osobina, nije više moguće dijeliti

štokavsko narječje. Dapače je prilično naivan patriotski pokušaj pojedinaca da se podijeli štokavština na srpsku i hrvatsku. Ima govora raznih štokavskih dijalekata kojima govore Hrvati, ima takvih kojima govore Srbi, ima takvih kojima govore Crnogorci ili Bošnjaci. Ali vrlo je čest slučaj da su govori kojima govore pripadnici jednoga naroda bliži nekim susjednim štokavskim govorima kojima govore pripadnici drugoga naroda nego drugim štokavskim govorima kojima govore pripadnici istoga naroda. To je vrlo jednostavno ustanoviti najbanalnijim dijalektološkim istraživanjem, najobičnijim zapisivanjem jezičnoga materijala na terenu.

Dakle, u genetskoj slavistici, u rasporedu slavenske grane, dijalekte između slovensko-hrvatske granice s jedne strane i srpsko-bugarske i srpsko-makedonske granice s druge strane, nemoguće je tretirati odvojeno. U prošlosti je za tu zajednicu bio naziv *srpskohrvatski* s raznim svojim inačicama: hrvatskosrpski, hrvatsko-srpski, srpsko-hrvatski, srpsko/hrvatski, hrvatsko/srpski, i slično. Ali svi su ti nazivi nepotpuni, jer spominju samo dva od četiriju naroda, što je za lingvističko nazivlje manje važno, ali s druge su strane beznadno kompromitirani jezičnom i općom politikom u dvjema jugoslavenskim državama.

Srpska se lingvistika objektivnim genetskolingvističkim činjenicama obilato koristila na nekorektan način. Polazeći od toga da se štokavština ne da bez ostatka dijeliti, a da su među štokavcima Srbi većina, štokavština se prešutno tretirala naprosto kao srpsko narječje. A s obzirom na to da je standardni jezik i za Srbe i za Hrvate i za Bošnjake i za Crnogorce formiran na novoštokavskoj osnovici, prešutno se i standardna novoštokavština tretirala kao srpski standardni jezik. To je, naravno, krivo zaključivanje, ali ono je bar prešutno dobrim dijelom u svijetu prihvaćeno.

Ima raznih razloga zašto to netko prihvaća. Netko prihvaća iz navike ili komoditeta, netko prihvaća zato što bi, recimo, na zapadu bilo teško držati na sveučilištu dva lektorata. U jednom bi se lektoratu govorilo da su u hrvatskome standardnom jeziku osobne zamjenice *ja, ti, on, ona, ono, mi, vi, oni, one, ona*; da su brojke od 1 do 10 *jedan, dva, tri, četiri, pet, šest, sedam, osam, devet, deset*. A na drugom satu, drugi lektor, u drugoj dvorani, opet bi za svoju plaću govorio da su u srpskome standardnom jeziku osobne zamjenice *ja, ti, on, ona, ono, mi, vi, oni, one, ona* i brojevi da su *jedan, dva, tri, četiri, pet, šest, sedam, osam, devet, deset*. To je, recimo, jedan od razloga zašto objektivna pogled ne prodire lako u svijetu.

Kada se pak radi o standardnim jezicima, već je rečeno ovdje da proučavanje standardnoga jezika pripada sociolingvistici, a ne genetskoj lingvistici. Onda je stvar bitno drugačija. Činjenica jest da je standardni hrvatski jezik stvoren, izgrađen na novoštokavskoj jezičnoj materiji. I činjenica jest da je srpski standardni jezik izgrađen na novoštokavskoj jezičnoj materiji. Neinteligentno bi bilo i komično nijekati tu činjenicu. Ali to je jedna polovica istine. Druga je polovica istine da je samo stvaranje standarda neovisno napravljeno kod Hrvata i neovisno kod Srba. Kod Srba sredinom 19. stoljeća uz djelatnost Vuka Stefanovića Karadžića. Kod Hrvata, za sve Hrvate osim kajkavaca, standardizacija novoštokavštine počela je sredinom 18. stoljeća. Do tada imamo samo raznodijalektne pokrajinske književnosti, od tada imamo ono što je civilizacijska funkcija

standardnog jezika. Imamo i rječnike, i gramatike, ne samo religijske knjige nego i knjige o poljoprivredi, pravosuđu, liječenju i slično, a i dio administracije vodi se na novoštokavštini. Nema više čakavske i različite novoštokavske i novoštokavske pokrajinske književnosti. Od Relkovića u Slavoniji do Kačića u Dalmaciji jednak je jezik. Razlika između današnjeg hrvatskog standarda i onoga Kačićeva i Relkovićeve nije bitno veća nego između onodobnoga francuskoga i današnjega francuskoga. Kod Kačića i Relkovića nije bilo nijednoga fonema kojega u današnjem standardu nema. A recimo, u doba Relkovića i Kačića Francuzi su izgovarali *fotelj*, *butilj* i *Marselj* kao što mi danas govorimo primivši te francuske riječi preko Nijemaca. Nijemci su ih prihvatili onda kad su Francuzi još izgovarali *butelj* ili *fotelj*. A danas izgovaraju *butej*, *fotej* (za *butilju*, *fotelju*), *Marsej*, dakle imaju jedan fonem manje. Fonem tipa našega /l/ (to jest *lj*) lako se gubi u raznim idiomima, recimo ima mnogo čakavskih pa i nešto štokavskih govora u kojima se gubi *lj*. I recimo Mađžari i naši mađaroni vikali su (pisano hrvatski) *eljen kiralj* (= »živio kralj«), a Mađžari danas govore *ejen kiraj*, ne sa *lj*, nego sa *j*. Dakle, razlika između francuskoga i mađžarskoga, ondašnjeg i današnjega, bar u nečem je veća negoli između hrvatskoga onda i danas. To je druga činjenica.

Treća je činjenica da je novoštokavski postao općehrvatski standard tek u doba ilirizma i Ljudevita Gaja. Onda se dogodilo nešto što ne treba uzimati previše ozbiljno. Gaj je bio pametan čovjek i dobar taktičar i znao je da nije jako taktično reći većini Hrvata: vaš je jezik dobar (a to je novoštokavski, kojim su pisali svi štokavci, bili novoštokavci ili ne, i svi čakavci). A manjini, kajkavcima reći: vaš standardni jezik (na kojem postoji i literatura i pravna i medicinska djela i svašta drugo, kao i prijevodi strane literature) mora se napustiti. To kajkavci ne bi lako progutali, jer nitko na svijetu takvu stvar ne bi lako progutao. Ali Gaj je znao da se u ljudskoj prirodi sitnice lako zanemaruju. On je rekao: »Nova su slova novi jezik, svi uzimamo novi jezik.« I naravno, kajkavci su to povjerovali, kajkavci su najbolje primili novi jezik. Štokavci su shvatili (zato je bila velika opozicija u Dalmaciji, u Slavoniji i u Bosni) da doduše jesu nova slova, nova slova za *č*, *ž*, *š* itd., ali jezik ostaje isti i pitali su se zašto da mijenjamo slova kad ne mijenjamo jezik. No ilirci su uspjeli prevladati i otpor većine Hrvata koji su već imali novoštokavski standard i od tada je novoštokavski standard općehrvatski. Tu sam, dakle, nekoliko stvari rekao zašto je, samo zbog genetskolingvističkoga jedinstva cijeloga područja, nemoguće negirati različite standardne jezike.

U čemu je za hrvatskoga ili za srpskoga građanina razlika prema drugim Europljanima kada on piše knjigu, ili piše brzojav, ili piše liječnički recept, ili piše školsku zadaću, ili čita novine, po čemu se njegova upotreba jezika razlikuje od upotrebe jezika, recimo jednoga Mađžara ili Slovenca ili Talijana, da uzmem susjede koji imaju različitu od nas jezičnu situaciju? Odgovor je: ni po čemu. Jedina razlika jest što je osnovni činjenični materijal, onaj sirovin-ski, zajednički i Hrvatima i Srbima i Crnogorcima i Bošnjacima. Na to je jedini pametan odgovor: pa što onda. Jer se mi svojim standardnim jezikom ne služimo drugačije negoli bilo tko drugi u Europi.

Zato je onda za genetskolingvističku činjenicu najbolje upotrebljavati termin *srednjojužnoslavenski* jezik dijasistem. On je zaista južnoslavenski i zaista je u sredini, jer jedini ima kontakt s drugim zapadnojužnoslavenskim jezikom dijasistemom, to jest slovenskim, i s oba istočnojužnoslavenska jezika dijasistema, to jest s makedonskim i bugarskim. A standardni jezik, u smislu zajedništva njegove sirovinske osnovice, možemo zvati *standardnom novoštokavštinom*. Jer taj idiom jest standardan i jest novoštokavski. Dakle: standardna novoštokavština. Pri čemu moramo biti aposolutno svjesni da standardna novoštokavština predstavlja ne posve, ali više–manje ipak zajedništvo osnovnih činjenica fonetike i fonologije s jedne strane, morfologije s druge strane, sintakse s treće strane i osnovnoga leksičkog fonda s četvrte strane. (Spomenuo sam brojeve od 1 do 10 i osobne zamjenice.) Ali takav apstraktni standard ne može funkcionirati onako kao što funkcioniraju normalni, konkretni standardni jezici kao kod susjedâ Talijana, Slovenaca i Mađara. Ne možete napisati knjigu da ona bude zajednička standardna novoštokavska. Ne možete zato što ne možete, recimo, primjerice, ni u najobičnijem, najbanalnijem kemijskom udžbeniku upotrebljavati samo elemente iz novoštokavske jezične osnovice standarda. Jer ako je udžbenik izdan u Zagrebu, u njemu će pisati da je *bijela sol za kuhanje kemijski spoj natrija i klora*. Potpuno normalno, nikakva bezvezna, specijalno izmišljena rečenica: *bijela sol za kuhanje kemijski je spoj natrija i klora*. Ako je udžbenik izdan u Beogradu, ta rečenica mora biti (ne može drugačije biti) ovakva: *bela so za kuanje hemijsko je jedinjenje natrijuma i hlora*. Ostalo je kao zajedničko samo prijedlog *ZA*, veznik *I* i glagolski oblik *JE*. No opozicija *bijela/bela* nije u tom smislu važna.

Moramo se potruditi da jasno razlikujemo pojave kao što su standardni hrvatski i standardni srpski, a također i standardni bošnjački, koji sami Bošnjaci češće nazivaju *standardni bosanski*, što baš nije ni ispravno ni točno. Ti standardni jezici nisu doduše standardni jezici u onom smislu u kojem je to, recimo, talijanski, slovenski ili mađarski. Nisu po odnosu svoje sirovine prema drugim standardnim jezicima, nisu ista pojava. Ali nema nikakva pametnoga razloga zašto bi Hrvati, Bošnjaci, Crnogorci i Srbi, za razliku od većine ostalih Europljana, morali 24 sata biti svjesni da što god napišu, što god pročitaju, predstavlja stanovito makar ograničeno zajedništvo s dva–tri druga standardna jezika u jugoistočnoj Europi. To jest činjenica, ali nije toliko važna da može zasjeniti sve druge jezične činjenice i prisiliti nas da samo na nju mislimo i da u svakom jezičnom pitanju polazimo od nje.

Mislit ćemo na to kada se bavimo, a moramo se baviti, genetskom lingvistikom. To jest kada se bavimo genetskom lingvistikom na onom nižem stupnju, dijalektologijom od mjesnoga govora do jezika dijasistema, ili onom višem genetskom lingvistikom od jezika dijasistema do jezične porodice, ali s time i završava potreba naše svijesti za razmišljanje o toj specifičnosti. Činjenica je da su neki južnoslavenski narodi, recimo tako ironično, usrećeni kompliciranim jezičnim činjenicama. One su činjenice i jedini naš odnos prema njima, jedini ozbiljan odnos jest ono što sam već rekao da kažemo: pa što onda!

Dijalektologija je, kako je već rečeno, prije svega jedna od dviju disciplina genetske lingvistike. Dakle, istražuje, primjerice, kakav je danas praslavenski

jezik u selu *x* ili selu *y*. Pa recimo ako je u praslavenskom bilo *dbnb*, s dva jera, s dva meka poluglasa, a *sbnb* s dva tvrda poluglasa, dva jora, je li danas *dan*, *san* kao što je u većini štokavskih dijalekata, pa i u većem dijelu Crne Gore uključujući i Boku, gdje je *dan* i *sən* sa *šva* u manjini, a *dan* i *san* u većini. Tako je i u glavnini hrvatskih govora, osim kod kajkavaca, gdje je većinom *den* i *sen* sa zatvorenim *e*, i u Dobrinju na Krku, gdje je *dan* zbog dugoga vokala, ali *son*.

To je dijalektologija koja je genetskolingvistički orijentirana. Ali dijalektologija može biti pomoćna znanost i za etnologiju i sociologiju, za proučavanje kulture i civilizacije. Dijalektolog može u selu konstatirati da se ljudi danas zaista ne služe plugom. Ako je pak zaboravljena i sama riječ *plug*, on to mora zapisati i za genetsku lingvistiku, jer je *plug* najvjerojatnije već praslavenski germanizam, a svakako je zajednička riječ germansko-slavenska. Posve je drugačija situacija ako se već radi traktorom. To je činjenica koju genetska lingvistika ignorira, ali dijalektologija kao pomoćna znanost u proučavanju etnologije, bolje rečeno etnografije, mora registrirati i tu činjenicu. Etnografija se bavi lokalnim civilizacijama.

Danas, recimo, u odjeći ili izgradnji kuće ima po našim selima bezbroj raznih tudica, što njemačkih, što talijanskih, što mađarskih, a osobito turskih ili preko turskoga. Budući da su za genetsku lingvistiku takvi termini iz odjeće i izgradnje kuće potpuno neinteresantni, genetska lingvistika ih ignorira. Ali u dijalektologiji kao pomoćnoj disciplini etnografije to su također interesantne činjenice, koje će onda mnogi dijalektolozi zabilježiti kao dokumentaciju potrebnu za spomenute nelingvističke discipline.

Isto tako ne bi bilo dobro kad bismo pomislili da je standardni jezik jedina tema sociolingvistike. Govorili smo o makro- i mikrosociolingvistici. One se interesiraju i za druge idiome koji nisu genetskolingvistički (to jest, nisu s one već obrađene pojmovne ljestvice koju sačinjavaju mjesni govor, skupina mjesnih govora, dijalekt, skupina dijalekata, jezik). Za sociolingvistiku su pak, uz standardni jezik, interesantni i neki drugi idiomi koje, kao i sam standardni jezik, moramo smatrati neorganskima. To su razni interdijalekti, razgovorni jezici, takozvani gradski govori kao i parcijalni idiomi. Pod tim posljednjima misli se na žargon, sleng i argo (francuski *argot*), koje nazive mnogi smatraju sinonimima, posve krivo.

Žargon je samo specifičan jezični oblik u onoj ili ovoj profesiji. Dakle, zidarski žargon, šoferski žargon, kemičarski žargon ili bolnički žargon i slično. To je žargon, i samo to. Ono čime se mladež trudi da bude važna i specifična i različita, to je sleng. Termin sleng je samo to. Treće je lopovski jezik. To je argo i samo to je argo. Za nj je važna tajnost za neupućene. Dakle, sleng, argo i žargon nisu nipošto isti pojmovi. Ali pripadaju kategoriji specijalnih parcijalnih idioma, koji nemaju svojih osobitosti u osnovnom leksičkom fondu, u fonetici, u morfologiji (nemaju npr. svojih deklinacija i konjugacija), čega svega može biti u razgovornom jeziku i u interdijalektima. To su sve ljudski idiomi koji postoje, koje će sociolingvistika istraživati, a genetska lingvistika uopće i glavnina dijalektologije ignorirati.

Razumije se da će zagorski seljak u svome selu sa svojim rođakom, susjedom ili prijateljem razgovarati na mjesnom kajkavskom govoru. Ali kada se putuje na tržnicu u Zagreb iz raznih zagorskih sela, hoće li svatko govoriti svojim mjesnim govorom ili će govoriti standardnim jezikom? Standardnim jezikom ne mogu govoriti jer ga uglavnom i ne znaju. A mjesnim je govorom riskantno govoriti, primjerice ako je u mjesnom govoru, recimo, umjesto vokala *u* vokal *ü* (npr. *südec* umjesto *sudec*) ili *jn* umjesto *nj* (*kojn* umjesto *koñ*). Onda ako samo progovori u vlaku tako, odmah će mu se narugati. On će, dakle, to skrivati. On će govoriti koliko zna onako kako je najprihvatljivije i najopćenitije u kajkavštini kao takvoj. To će biti, dakle, neka vrst interdijalekta.

U velikim gradovima ima uvijek određenoga kompromisa u razgovornom jeziku (njemački *Umgangssprache*). To je kompromis između prilagođenoga domaćim navikama standardnoga jezika plus neki elementi iz interdijalekata. Postojat će zagrebački, splitski, osječki, riječki, dubrovački, zaderski, karlovački, varaždinski itd. razgovorni jezik, gradski, koji će biti kompromis između standarda i okolnih interdijalekata.

Kod nekih naroda (malo je takvih u Europi) postoje ne samo regionalni i gradski razgovorni jezici nego i općenacionalni razgovorni jezik. Naši prvi susjedi Slovenci imaju takav općenacionalni razgovorni jezik. Ja sam tri godine radio na Filozofskom fakultetu u Ljubljani i savršeno sam bio naučio slovenski, ali ne standardni jezik, jer standardnim slovenskim normalno se nitko ne služi. Profesor kada predaje, ako ima nešto posebno reći, napustit će standard i govoriti na općenacionalnome razgovornom jeziku. A onda će opet nastaviti govoriti standardnim jezikom. Kod nas ništa slično ne postoji. Među Slavenima, uz Slovence, još samo Česi, uz sličan historijski razlog, imaju općenacionalni razgovorni jezik.

Svi ti idiomi kojima se služi i koje obrađuje sociolingvistika za genetsku lingvistiku, posebno za dijalektologiju, nemaju nikakva značenja. Činjenica jest da dijalektologija u svijetu ne razlikuje uvijek dovoljno sociolingvistički pristup mjesnomu govoru i genetskolingvistički pristup mjesnomu govoru. Jedno i drugo je potrebno, ali mora se strogo razlikovati. Angloamerička je lingvistika dobrim dijelom kriva za brkanje pojmova između genetske lingvistike i sociolingvistike. Radi se naime o tome da su organski govori na teritoriju engleskoga jezika, oni koji bi bili interesantni za komparativnu germansku lingvistiku, uglavnom već izumrli, nadomješteni raznim terenskim oblicima razgovornoga jezika. Ali u Sjedinjenim Sjevernoameričkim Državama i Kanadi engleski je jezik uvezen pa nikada nije ni bilo genetskolingvistički specifičnih mjesnih govora. A kako Amerikanci i Kanadani ipak treba da proučavaju svoje mjesne govore, kakvi bili da bili, i razgovorne jezike i slično, onda su često skloni prenijeti svoje poglede i navike i na europski kontinent (gdje u većini zemalja još postoji glavnina mjesnih govora u genetskom smislu). Na pitanja iz kontinentalnih europskih zemalja angloamerički jezikoslovci (a često i anglisti iz ostaloga svijeta) odgovaraju: nije važno razlikovanje sociolingvističkoga i genetskolingvističkoga pristupa.

* * *

Mislim da sam u vrlo kratkim crtama jako izoštreno i jako sažeto iznio neke prave ključne probleme u pristupu jezikoslovlju uopće, a genetskoj lingvistici i dijalektologiji posebno. No želio bih se dodatno još malo zadržati na nekim pojmovima i problemima pretežno teorijskoga karaktera iz dijalektologije i genetske lingvistike uopće. Želim naime još malo razglabati o razlici između pojmo-va jezik kao dijasistem i standardni jezik, o pravoj prirodi odnosa između graničnih dijalekata dvaju susjednih i ujedno srodnih jezika dijasistema i, konačno, o problemima klasificiranja jezika dijasistemâ u genetske skupine i jezične porodice.

Nije tako davno da je stavljan znak jednakosti između pojmova jezik i standardni jezik. Onda je bilo pametno pitati nekoga tko tako misli kako ćemo obradivati lingvistiku u Africi. Ako su jezici samo standardni jezici, što je onda ono kako govori većina Crnaca od Sahare do Južnoafričke Republike? Najčešći bi odgovor bio: oni govore dijalektima. Onda slijedi fatalno pitanje: »Dijalektima čega?« Ako vrijedi jednadžba jezik = standardni jezik, to znači da ako nema standardnoga jezika, nema jezika uopće. Lingvistici je dugo trebalo da se oslobodi te zablude. No takvi se problemi ne nalaze samo u Africi, ima ih i na europskom kontinentu – kompliciran je, primjerice, odnos između Flamanaca, Nizozemaca i sjevernih Nijemaca. Gotovo da treba svijećom tražiti literaturu, bilo kakvu, lingvističku ili nelingvističku, u kojoj bi to bilo objektivno prikazano. I drugdje po svijetu ima situacija u kojima genetskolingvistički i sociolingvistički pristup daju dijametralno suprotne rezultate. Ali nešto drugo ne treba ni očekivati – ako imamo dvije znanstvene discipline, s različitim kriterijima, ne treba očekivati jednake rezultate.

Određeni se problemi pojavljuju i u raspravama o dijalektima što se nalaze na granicama dvaju srodnih jezika dijasistema. Primjerice, činjenica jest da je kajkavština slovenskim dijalektima bliža nego ostala hrvatska narječja (čakavsko narječje i narječje koje Hrvati dijele s drugima, to jest štokavsko). Ali nije istina da je kajkavština bliža slovenskima nego drugim hrvatskim narječjima. To ozbiljnoj lingvistici nije teško dokazati. Recimo ono što je bio praslavenski kratkosilazni akcent, kakav je primjerice bio u riječi *ðko*, ako je nešto slovenski dijalekt, onda je takav akcent otišao za jedan slog prema koncu riječi. Danas je u slovenskim dijalektima *okô* ili nešto slično. Takav akcent je bio i u akuzativu od *voda*, praslavenski *vodà*, akuzativ *vòdq*. Slovenski *vodô* kao *okô*. U dijelu suvremenih slovenskih govora takav je naglasak naknadno pomaknut na početni slog, ali to je *n a k n a d n a* promjena. U kajkavskim govorima takvih naglasaka nema niti ih je bilo (neke malobrojne granične iznimke očit su slovenski uvoz). Da je bio zaista praslavenski kratkosilazni, vidimo po tome što danas kod nas prijedlog prelazi u obliku kratkosilaznoga. Kaže se *ù vodu*, a ne *ù vodu*, kao što bi se reklo *ù kuću* s kratkouzlaznim akcentom, a ovdje se kaže s kratkosilaznim akcentom *ù vodu*. Slovenski je akcent *vodô*, a *oko* je *okô*. To je nešto što je stara, duboka, ozbiljna razlika. A vanjske sličnosti u lingvistici nemaju ozbiljne vrijednosti.

Kumrovec je blizu slovenske granice, blizu Sutle. Sigurno je da će se Kumrovčanin više–manje dobro razumijevati sa svojim slovenskim susjedima, da će njegov hrvatski kajkavski govor biti prilično sličan susjednomu slovenskomu štajerskom govoru. Pa će možda biti za praslavenski nosni *o* kod njega, kao što je kod kajkavaca uopće česta situacija, zatvoreno *o* (o). Kajkavci razlikuju *zob*, *zobi* s otvorenim *o* u značenju vrste žita, i *zob* sa zatvorenim vokalom u značenju *zub*. Slovenac će također imati otvoreno i zatvoreno *o*, ali po drugom kriteriju, po kriteriju slovenskoga stanja početnoga vokalizma, koje je kod kajkavaca bilo opće srednjojužnoslavensko. Što se dakle dogodilo s praslavenskim vokalizmom? Na početku slovenskoga razvoja i na početku srednjojužnoslavenskoga razvoja dvije su različite polazne situacije. Kasniji razvoj može dovesti do prividno sličnih situacija, a one ipak ostaju samo prividno slične. Dakle recimo, kod kajkavaca nigdje nije *okô* niti je igdje akuzativ *vodô*, a to je nešto što je bitno slovenski, jer je veoma staro. A kod modernih razvoja razumije se da susjedstvo djeluje. Zato bi točna bila rečenica da su kajkavski dijalekti sličniji slovenskima nego drugi hrvatski dijalekti. Ali netočna bi bila rečenica, ponavljam, da su kajkavski dijalekti sličniji slovenskima nego drugim hrvatskim dijalektima. Kao što bi potpuno točna bila tvrdnja da su, recimo, srpski torlački dijalekti makedonskomu i bugarskomu jeziku sličniji nego drugi srpski dijalekti (kad kažem srpski dijalekti, hrvatski dijalekti, to nije lingvistička kategorija, nego dijalekti kojima govore Hrvati, kakvi god bili ti dijalekti, i dijalekti kojima govore Srbi, kakvi god bili ti dijalekti). Dakle, činjenica jest da su srpski torlački dijalekti makedonskim i bugarskim dijalektima bliži nego drugi srpski dijalekti, netorlački. A nije istina da su srpski torlački dijalekti bliži bugarskima i makedonskima nego drugim srpskima. Ali ljudska je priroda takva da ako ima prilike za zbrku, onda se ta prilika obično ne propušta.

I na koncu još nešto o granicama među jezicima dijasistemima i o grupiranju srodnih jezika dijasistema. Ako se određuju genetskolingvističke granice, onda su u načelu genetskolingvistički kriteriji jedini bitni u cijeloj genetskoj lingvistici, od mjesnih govora do jezičnih porodica. U praksi se ipak provuku i poneki mali kompromisi. Pročitat ćemo vrlo često da se španjolski, galežanski, portugalski i katalonski grupiraju u romanske IBERSKE jezike, a francuski, takozvani frankoprovansalski i provansalski (to jest okcitanski) da su GALOROMANSKI jezici. To je naprosto posljedica komoditeta, jer su prva četiri na Pirinejskom poluotoku i uglavnom u španjolskoj i portugalskoj državi, a druga tri su u francuskoj državi i dio su francuske povijesti. Ozbiljna romanistika ne može tako postupati, nego mora portugalski i španjolski s galežanskim tretirati na jedan način, kao jednu skupinu, katalonski i okcitanski kao drugu, a francuski s onim što se neopravdano zove frankoprovansalski kao treću. To je jednostavno izbor između pedanterije i komoditeta. I s druge strane sasvim je sigurno da je prosječnomu čitatelju lakše objasniti onu prvu podjelu nego ovu drugu. Geografski i povijesni i državni kriteriji vidljivi su na prvi pogled, a oni kriteriji koji polaze od vulgarnolatinskoga jezika, o čemu prosječan čitatelj malo zna, ipak su malo teži. Kao i uvijek ima raznih ljudskih komoditeta – uvijek postoji pravi, ali i teži put, i brži i lakši, ali krivi put.

Literatura

Weinreich, Uriel, »Is a structural dialectology possible«, *Word*, X/1954., br. 2-3, str. 388-400

Brozović, Dalibor, »Za tipologiju mogućih odnosa između ljudskih jezika i kolektiva prema genetskolingvističkim, sociolingvističkim, etnološkim i sociološkim kriterijima uspoređivanja«, *Radovi*, Filozofski fakultet u Zadru, XXIV/1984-85., *Razdio filoloških znanosti* 14, str. 11-27.

Brozović, Dalibor, »Genetskolingvistički i sociolingvistički kriteriji u sistematizaciji južnoslavenskih idioma, s posebnim obzirom na Bosnu i Hercegovinu«, »*Bosanski – hrvatski – srpski. Bosnisch – Kroatisch – Serbisch*«, *Wiener slawistischer Almanach*, Sonderband 57, Wien 2002, str. 45-52.

Dialectology as a linguistic discipline

In this paper, basic concepts of dialectology are defined, and this field of linguistic research is related to the basic linguistic disciplines, especially typology, sociolinguistics, and genetic linguistics. The correct usage of dialectological terms, such as *diasystem*, *dialect group*, and *dialect* is established, and the relationships between standard languages and dialects are illustrated with examples from the Central South Slavonic diasystem.

Ključne riječi: govor, narječje, dijalektologija, dijasistem, standardni jezik
Key words: local idiom, dialect, dialectology, diasystem, standard language